

## מחדשו של ענף מחקר עברי

מ. זולאי

פירוד הלבבות והרעלת יחסי האדם שבאו בעקבר תיהם של מאורעות עשרים השנים שחלפו, רובצים על הכחשה כהררי מחשכים ומאיימים להחניק את נר האלהים שבנפש האדם. אלמלא כך, היה יובלו של פאול קאהלא, חכם גרמני נוצרי זה, שטעם אף הוא משהו מכוסו של היטלר, זוכה לתגובה נאה מצד חכמי ישראל, כיאות למי שחידש ענף מחקר עברי, ונעשה שותף לבנין מדעי היהדות. איני יודע אם יש הגיון בתולדות השתלשלות המדעים, ואם ניתן להצביע על חוקיות, הפועלת כביכול בתחיתם וכמישחם של ענפי מחקר שונים. אך דבר אחד ברור: כל אימת שאחת הדיסקיפלינות מגיעה לשגשוג, או חוזרת וניעורה לאחר שכחת דורות, הרי זה בזכותם של יחידים, שבאחד מרגעי ההשראה הברוכים ניתוספה להם תוספת ראייה ונתגלו להם ערכים במקומות שאחרים עברו עליהם כסומים.

כתבירי עתיקים של ספרי תנ"ך, המנוקדים ניקודים משונים ומעוטרים הערות של בעלי מסורה, הגיעו לאירופה כששים שנה לפני פירסומה של גניות קהיר בעולם, ושימשו חומר למחקרים שונים, אבל רק קאהלי לבדו הוא שעמד על ערכם וגילה את מהותם. חקר מסורת המקרא, לשיטותיה השונות, שפרופ' קאהלי מטפח ומשכללו זה חמישים שנה, הוא מן העניינים שנאמר עליהם: "נשתכחה תורה עד שבא פלוני וחזר ויסדה". כתורת הפיוט וכחשבון תקופות ועיבורים, שעמדו בשעתם ברומי של עולם המדעים בישראל ולבסוף נתנונו ונשתכחו, כך תורתם של "בע" לי המסורה" — אותם חכמים האחראים לנוסח התנ"ך שבידנו, שפעולתם נמשכה מיום היות ספר הספרים לישראל, ועד לימיהם של שני האחרונים בשלשלת זו, בן אשר ובן נפתלי (מאה עשירית) — נשתכחה ונתנונה ונצטמצמה למה שנשאר בידנו בצורת שתי המסורות, גדולה וקטנה, כפי שנדפסו בידי יעקב בן חיים ב"מקראות גדולות" משנת רפ"ה.

יעקב בן חיים ובן דורו ר' אליהו בחור, ומשהו אחריהם ר' שלמה גורצ'י, בעל "מנחת שי", הם גם היהודים האחרונים בשלשלת גדולי חכמי המסורה, המסמלים תקופה קצרה של תחיית חקר המסורה ויש בחיבוריהם משום תוספת חשובה לספרות המסורה. מכאן ואילך יש אמנם חכמים הבקיאים במסורה, אך אין זו משמשת נושא למחקר, כל שכן שאין בו מה לחדש; שכל שניתן לחדש ולברר כבר חידשו וביירו שלושת החכמים הנזכרים.

במאה שעברה, וביחוד במחציתה השניה, חזרו כמה חכמים, יהודים ונוצרים, לטפל בחקר המסורה,

אוצנה בעוד ימים אחדים. נוסף על השליחות הקודמת נמסרה לי משימה מיוחדת להתקשר עם שני גנרלים איטלקיים, אשר יש סיכוי כי יעברו לצד בעלי הברית אם יפלו תחת השפעה נכונה. הדבר עשוי להחיש גמר המלחמה בחזית זו. אני מרגיש בי כוח למלא את השליחות.

הוא מסר לידי פתקה, ודאי הפתקה האחרונה, אשר שלח לעדה ולילדים, ראיתי אז בו שמחה עליונה על שניתנה לו משאלת לבו הכמוסה הוא זכה לשיא מאוייו — אותה הרגשה אשר ב. כצנלסון קרא באחד ממאמריו הראשונים: אושר עקדה. הוא סיפר לי איזה חבר טוב מצא לו כאלחוטאי — איטלקי אשר הוא עצמו בחר בו, וסיים: "תראה, אני עוד אגיע לשווייצריה". הוא היה מוכן לכל סוף והיה מצויד בכל הדרוש כדי לפגוש את הסוף בגבורה. ידע כי לאחר שהוצנח אותה מהקרקע כי ירד בשלום, וזה היה סימן החיים האחרון שנתן עד אשר נעלמו עקבותיו ועד אשר נתגלו לבסוף אנשים, יהודים ולא יהודים, שמסרו פרטים על פגישתם אתו וחייהם יחד עמו בדאכאו.

הדרך מגבעת ברנר לדאכאו — נתיב יחיד במינו הוא. ידענו את הדרך מדאכאו לגבעת ברנר — דרכם של אלה ששרדו לפליטה, אשר נמקו במחנות הסגר והשמדה, נדרו בנתיבות הבריחה על פני אירופה, הסתופפו במחנות בערי הנמל, ניטלטלו באניות הרעועות של ההעפלה, נאבקו נואשות על חוף הארץ, נדונו בגלות קפריסין ללא קץ ותיכלה, וסוף סוף הגיעו חזרה לארץ ונכנסו בשערי הגאולה; ידענו את נתיב היסורים הזה שהוא דרך המלך של גאולת ישראל בדורנו. אבל נראה שהנתיב ההפוך, בו דרכו אלמונית יחידים מופלאים — דרכה של חנה סנש מקיסריה לחצר בית הכלא בכודאפשט, דרכו של אֶנצו סרני מגבעת ברנר עד דאכאו — אף הוא נחלת ההיסטוריה היהודית. יש בו בנתיב הפוך זה ביטוי אכזרי ומרומם כאחד לאחדות הגורל היהודי בימינו: לצאת ממשפחה יהודית מיוחסת ברומא, לנטוש השכלה ורווחה, לעלות לארץ כחייל פשוט בצבא כובשי השממה, ליצור משק ולהקים בית, ליהפך לעברי מחודש, ציוני וסוציאליסט, איש החזון והמעשה, לדעת אושר, כבוד, בטחון, אהבת רעים, חיים מלאים — ולעזוב את כל אלה כדי לרדת לעמק הבכא, לצלול בנבכי הסבל היהודי, לחזור למקור הרמעות והדם, ושם לפגוש את המוות עם כל הנדכאים והחלכאים, המעונים והטבוחים על קידוש השם — והו נתיב גבורה וקרבן אשר אף הוא מוליך לאחד משיאי תולדות עמנו. הד פעמיהם של אלה שצעדו באותו נתיב לקראת הגרדום יהלום תמיד, בידועים ובלא יודעים, בלבבות העם הנגאל.

יד שבספריות ברלין ופטרבורג, שמישמשו בהם כמה חכמים ולא עמדו על מהותם. מכאן ואילך הוא צועד בטוחות בדרכו הארוכה המוליכה דרך ספריו על „בעלי המסורה שבמזרח“ (1913) ו„בעלי המסורה שבי מערב“ (שני כרכים, 2927/30), עד להוצאת התנ"ך של קיטל-קאהלי (1937), שבה ניתן בפעם הראשונה טכסט מיוסד על מסורת בן-אשר, כפי שהעלהו קאהלי במחקריו, ועד לספרו על „גניות קהיר“ (לונדון 1947), המתאר ומסכם את מפעל חייו, על כל שלביו ומסקנור תיו, בהרצאה רוויה ומושכת.

הערכת מפעלו של קאהלי, אם מתכוונת היא להיות אמיתית וצודקת, לא תיתכן אלא לאחר לימוד מעמיק של ספריו ונושאי מחקריו, ובדיקת המקורות שהינחו ביסודם. קורא שטחי ימצא בהם טעויות בדברים של מה-בכך, העלולות להסיתו מן העיקר ולהשיאו למשפט מעוקל, גדולתו של קאהלי נעוצה בראיית הפרובלימות ובניסוחן המזהיר: קאהלי הוא אמן הניסוח וההרצאה המדעית, שיש בה מן הטמפראמנט הכורה אונים לשומע ותופסו בלבו. זכותו של קאהלי היא בפקיחת עינים בפרשה סתומה ונשכחת, ובסלילת דרכים במד-בר שומם. חיליה גדולה וחשובה מספרות ימי הבינים העברית קמה לתחית על ידו, כבמגע יד קוסם. חקר מסורת המקרא שלפני חמישים שנה נראת כשדה קוצים, או כמבוך מבהיל שאין מוצא ממנו, נתעלה על ידי קאהלי לדרגת דיסקפלינה בעלת משר-טר וסדר. מעתה, כל הבא ליוקק לחקר המסורה, או לחקר הניקוד והלשון, על כרחו ילך תחילה אצל ספרי קאהלי. יתכן, וקרוב לודאי, שחוקר יהודי יגיע בכמה פרטים למסקנות אחרות, אך אין זה גורע במאומה מזכותו של קאהלי, שהיא זכות-ראשונים בחקר ספרות המסורה, כזכותו של צונץ בחקר ספרות הפיוט.

עוד מלים אחדות על קאהלי המורה ויחסו לתל-מידיו. בית מדרשו של קאהלי, הסמינר האוריינטאלי של אוניברסיטת בון, משך אליו תלמידים יהודים שביקשו להם תואר-דוקטור במקצוע הקרוב ללימודי היהדות, חובשי בית המדרש מפולין וליטא תלמידי הסמינר לרבנים שבברלין, וכיוצא בהם, נהרו לבון על הריין כדי לשמוע תורה מפי קאהלי ולסיים אצלו את חוק לימודיהם. (כעשרה מתלמידיו יושבים בארץ-ישראל). מי שבא לבון בשנות השלושים ונכנס לסמי-נאר האוריינטאלי באחד הערבים, או בשבת אחרי הצהריים, שעה שתלמידים נוצרים לא היו בסמינר, עלול היה לחשוב שנקלע לבית-מדרש יהודי: בחורים יושבים ליד פוליאנטים של תלמוד ולומדים גמרא, או מעיינים במדרש, ויש מהם הלומדים בניגון וב-תלהבות, כשקצות אצבעותיהם ממשמשות בשיירי פאותיהם, כמנהגם בפולין ובגליציה. יחסו של קאהלי לתלמידיו אלה היה ישר והוגן, ללא שמץ של דופי,

על יסוד כתבי יד חדשים שלא נודעו לראשונים (ש. פינסקר, פרענסדורף, בלוי, באכר, ואחרים); מהם הגיע לשיא העבודה המומר כריסטיאן דויד גינסבורג, שהוציא את המסורה בארבעת כרכי ענק (לונדון 1880 — 1905) וסיכם את כלל כל הידיעות בשטח זה, לפי מה שהעלה במחקריו.

עם הופעת קאהלי על במת המחקר נפתחה תקופה חדשה לחקר ספרות המסורה. ככל קודמיו נטפל גם הוא למקצוע זה מתוך השאיפה להגיע לנוסח המקורי של התנ"ך לפי מסורת בן-אשר. שכן בדיקת החומר העמידתו על העובדה שהמסורה כפי שנדפסה על ידי יעקב בן חיים, אם אמנם בכללה היא מכוונת למסורת בן-אשר, אינה מעור אחד, ויש בה משום קומפילאציה של מסורות שונות, פרי תורתן של אסכולות שונות. נמצא, שהתנ"ך המיוסד על מסורה זו אינו מכוון בכל פרטיו (הדברים אמורים בעיקר בקרי וכתוב, בניקוד התיבות ובטעמי קריאתו, שנחלקו בהן בעלי המסורה) לנוסח בן-אשר המקורי, ויש לחזור ולבדוק בכתבי יד קדומים, וללמוד את החומר מחדש על מנת להגיע לכלל הבחנה מדויקת בין השיטות השונות שבין מורח למערב (בבל וא"י) ובין האסכולות השונות בינן לבין עצמן, הן שבמזרח והן שבמערב. כל זה נעלם מגינס-בורג, כשם שנעלם משאר כל החוקרים; ולפיכך אין „המסורה“ של גינסבורג ראויה לשמש יסוד להוצאה מדעית של התנ"ך. כאן התחיל „מסעו“ הגדול של קאהלי על פני כל כתבי-היד הקדומים, וביחוד על כתבי הגניזה, ששמה התחיל מתפרסם באותו פרק שהתחיל קאהלי את מחקריו.

יש רגעים בחיי החוקר שהוא חש בהם את שלי-חותו בכל רמ"ח אבריו. מסתבר שרגעים כאלה היו לו לקאהלי בשעה שבא במגע ראשון עם קטעי הגניזה שבאנגליה בשנת 1899. בהתעניינות עמוקה הוא מק-שיב לשיחתו הנלהבת של שכטר על האוצרות העצור-מים שהעביר מקהיר לקמברידג', ועל תגליותיו שהוא מגלה בהם יום יום. מיד הוא שואלו על כתבי תנ"ך בעלי ניקוד שונה מן המקובל; שבאותו פרק נתפרסמו בפעם הראשונה דוגמאות של „הניקוד הארצישראלי“, ונתקיימו דברי בעל „מחזור ויטרי“ (עמ' 462) על מציאותם של שלושה מיני ניקוד: טברני (שלנו), בבלי (שכבר הכירוהו לפני כן) וארצישראלי. למראה החומר שבקמברידג' ובאוקספורד, מתחיל קאהלי חש בתפקידו. ברי לו שכאן לפניו קרקע בתולה, ועליו לחזור ולילך למקורות הגניזה על מנת לחקור ולבדוק את שיטות הניקוד השונות, על כל שלבי השתלשלותן. בשנת 1901 הוא מפרסם מאמרים „לתולדות הניקוד העברי“, „לתולדות טעמי המקרא“, ובשנת 1902 מופיע ספרו הראשון על „נוסח התנ"ך לפי מסורת יהודי בבל“, שבו הוא מעמיד על טיבם האמיתי של כתבי

דוידון את תלמידיו, ואנו נהנינו משיחת תלמידי חכמים. וזכרנו כשלוינו את דוידון למלוננו, סיפר לנו כמה נתלבט בפירושו של חרוז אחד שזה לשונו: „פרעה הנם מי יוצר ים / פותל במו למפריעו הוא ים“ (גנזי שכטר ג 99), עד שניצנץ במוחו שהנוסח משובש וצריך לקרוא: פותל במי למפרע, רוצה לומר: פרעה שאמר „מי ד“ נענש ב„ים“ שהן אותיות „מי“ למפרע.

ואי אפשר להזכיר מסיבות ערבים בביתו של קאהלי ולא לזכור את אשתו האצילה, את הגב' קאהלי ז"ל, זו דקת־הגו ודקת ההרגשה, שהיתה משתתפת בשיחות, ועומדת על אורחיה היהודים לשרתם, מתוך גילוי טאקט נפלא לגבי שומרי־מצוות שביניהם, שלא להביאם במבוכה בהגשת מאכלים אסורים וכיו"ב.

קאהלי, שמלאו לו עתה שבעים וחמש שנה, לא מתח עדיין קו תחת פעולתו. עם גילוי הגניזה בארץ־ישראל, כאילו נתעורר לחיים חדשים, והריהו מכין עכשיו מחזור של הרצאות על המגילות הגנוזות. במכתבו מיום 11 בנובמבר שעבר הוא מודיעני בשם־חה שמצא את כל החומר על המסורה הגדולה, שנשאר בגרמניה הנאצית לאחר בריחתו לאנגליה, והוא מקוה להדפיסו בעתיד הקרוב.

ולא מתוך פילושמיות מופרזת, אלא מתוך מידה של ישרות ומתוך ידיעת הברכה שבבחורים אלה לעבודתו הוא. שכן לא בוש קאהלי ללמוד מפי תלמידיו, ויש מהם ששיתפם בעבודתו, והוא מזכירם בספריו בעין יפה ומתוך הודאה בסיועם שסייעו לו. לפיכך היה נוהג בהם כבוד ומזמינם לביתו או משתפם אליו בטיולי יום ראשון, שהיה נוהג לעשות בחברת כל בני ביתו. פעם ניגש אלינו ואמר: הריני מזמינכם הערב לביתי, יש לי הפתעה בשבילכם. תהיה היינו בנפשנו, מה הפתעה הכין לנו; וכשבאנו בערב לביתו, מצאנו אדם כבן ששים לערך, בעל פנים מאירים ופיקחים, יושב ומתבונן בנכנסים. „פרופיסור ישראל דוידון“, מציגו קאהלי בפנינו. אכן היתה זו באמת הפתעה גדולה ונעימה; שבאותו פרק היה בית מדרשו של קאהלי מעין מכון לחקר הפיוט, שהוציא כמה קובצי פיוטים חשובים. מתוך שנתעסק קאהלי בחקר הניקודים השרנים שבכתבי הגניזה, הוצרך לטפל גם בפיוטים שיש בהם ניקוד עליון, בבלי או ארצישראלי. חומר זה שימש לכמה מתלמידיו נושא לעבודת־דוקטור והיו מרבים לעיין בספריו של דוידון. עכשיו שנודמנו כלנו לפונדק אחד, היתה השמחה כפולה ומשולשת. דוידון התענין בעבודתנו, קאהלי נתכבד להציג לפני

## בשולי השנה השניה

את שנתו הראשונה של „מולד“ סיכמנו מתוך הכרח קיומה של בימה רצינית למחשבת המדינית של תנועת הפועלים ולספרות העברית החיה. את שנתו השניה אנו מוציאים מתוך הכרת התבצרותה. נכרה אפיק לבידור רציני בשאלות המדינה הנבנית והתנועה הבונה, ועצם כרייתו העלילה להמרת הבירור ולהעמקתו. הספרות — במובנה המצומצם, מלבד הפובליציסטיקה והמחקר — היתה מראשית הופעתו של „מולד“ לא אבר מדולדל, אלא חלק עיקרי ואורגני מגוף הירחון, ומבחינת הכמות תפסה מחציתה של כל חוברת ועד ששים אחוז ויותר הגיעה. פנינו להרחבה בתחום הספרות, אך זו מותנית לא רק באפשרויותיו ובהיקפו של הירחון, אלא גם ביכלתו ובשיעור קומתה של היצירה הספרותית עצמה, במידה שהיא ניתנת להתקפל בדפיו של ירחון בכלל. נוסף להקצות מקום גם למחקר, לפי שיעור הקליטה והפרופורציה הכללית של „מולד“, אף נוסף לחתור להסבר של האמנות לענפיה, דבר שלא עלה בידנו במידה מספקת עד היום, מטעמים שלא לגמרי הם תלויים בנו.

דבר מקובל הוא בכתבי־עת עברי לסיים בפניות של בקשה־תחינה אל הקוראים. לא נעשה כן. מרוצים אנו בקוראינו. נאמנים הם, וכנראה לבם טוב על הירחון. אדרבה, היינו שמחים אילו היו מרוצים פחות — והיו פונים בתביעות ומישאלות אל הירחון. טוב יעשו איפוא הקוראים אם ירבו לכתוב לנו ולומר מה שבלבם על הדברים שהם מוצאים ב„מולד“ — ועל הדברים שאינם מוצאים. אם לא נוכל לקיים כל משאלות־לבם — משהו הלא נלמד מדבריהם.

בשולי החוברת. מאמרו של פרופ' ג. וייל נכתב בעקבות ההרצאה שהרצה על האיסלם בעיני טוינבי בחברה המזרחית הישראלית. מאמרו של משה שרת נכתב בעקבות דבריו באזכרה לחיים אַנצ'ו סרני בגבעת ברנר במלאת חמש שנים למותו.

„מתוך הערש עד אין קץ תנוע“, אחת משירותיו היפות ביותר של וולס ויטמן, כלולה ב„עלי עשב“, ספר שירי ויטמן, אשר יופיע בתרגומו של שמעון הלפין בהוצאת „ספרית פועלים“.

מאת המנהלה. מסיבות שאינן תלויות בנו נתעכבה כריכת כרך ג' של „מולד“. הכרך יומצא למזמיניו בימים הקרובים.

עם החוברת הכפולה הזאת מסתיים הכרך הרביעי וכל אלה הרוצים בכריכתו מתבקשים להמציא את החוברות 19–24 בהקדם האפשרי. מחיר הכריכה ההדורה, בד שלם, בסביעה של זהב, 700 פרוטה.